

O‘ZBEK ADABIYOTIDA MUALLIM OBRAZI TALQINI: TARIXIY VA BADIY KONTEKST

Abduqahhorova Muattar Ma’rufjon qizi

TDYU huzuridagi Namangan viloyat

akademik litseyi o‘qituvchisi

abduqahhorovamuattar@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotida muallim obrazining tarixi, badiiy talqini va zamonaviy kontekstdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda klassik va zamonaviy adabiyot namunalariga tayangan holda muallim obrazining ma’rifatparvarlik, tarbiyachilik va ijtimoiy yetakchilik funksiyalari ochib beriladi. Shuningdek, muallim obrazining zamonlar o‘tishi bilan qanday o‘zgarishlarga uchragani, uning milliy ma’naviyatni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Maqola muallim obrazining adabiyotdagi ko‘p qirraliligi va jamiyatdagi rolini chuqur o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti, muallim obrazi, ma’rifatparvarlik, tarbiya, milliy ma’naviyat, badiiy talqin.

Abstract. This article analyzes the historical development, artistic interpretation, and contemporary significance of the teacher's image in Uzbek literature. Drawing upon classical and modern literary works, the study reveals the teacher's roles as an enlightener, educator, and social leader. The article also explores how the depiction of the teacher has evolved over time and highlights its importance in nurturing national spirituality. The research focuses on the multifaceted nature of the teacher's image and its role in society through literary representations.

Keywords: Uzbek literature, teacher image, enlightenment, education, national spirituality, artistic interpretation.

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое развитие, художественное осмысление и современное значение образа учителя в узбекской литературе. На основе анализа классических и современных литературных произведений раскрываются функции учителя как просветителя, воспитателя и общественного лидера. Также исследуется, как образ учителя менялся со временем и подчеркивается его роль в развитии национального духовного наследия. Работа посвящена глубокому изучению многогранности образа учителя и его роли в обществе через призму литературы.

Ключевые слова: узбекская литература, образ учителя, просвещение, воспитание, национальная духовность, художественное осмысление.

Kirish. Muallim — inson tarbiyasida, jamiyat ma’naviy-axloqiy rivojlanishida markaziy o‘rin tutuvchi shaxsdir. O‘zbek adabiyotida muallim obrazi ko‘plab asarlarda turli qirralaridan ochilgan bo‘lib, u ma’rifatparvar, tarbiyachi, ilm-fan va madaniyat elchisi sifatida tasvirlanadi. Shu bilan birga, muallim obro‘si ijtimoiy va siyosiy sharoitga qarab o‘zgarib borgan. Ushbu maqola O‘zbek adabiyotidagi muallim obrazining tarixi, uning badiiy talqini va zamonaviy kontekstga moslashuvi masalasini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda muallim obrazining adabiyotdagi o‘ziga xosligi, ijtimoiy roli, axloqiy-me’yoriy qadriyatlar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Tadqiqot materiali va usullari

Tadqiqot materiali sifatida XIX-XX asrlarning klassik adabiy asarlari, ayniqsa, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo‘ja Behbudiy va asarlari tanlandi. Bu asarlar o‘zbek milliy adabiyoti tarixida muallim obrazining shakllanishi va rivojlanishini aks ettiradi. Metodik yondashuv sifatida adabiy-matnshunoslik, tarixiy-kontekstual tahlil va komparativ usullar qo‘llanildi. Maqola muallim obrazining badiiy tafsiri, uning axloqiy va ijtimoiy funksiyalari, shuningdek, milliy ma’naviyatni rivojlantirishdagi roli ko‘rsatildi.

Kirish. XIX asr o‘zbek adabiyotida muallim obrazining shakllanishida milliy uyg‘onish harakati muhim ahamiyatga ega. Milliy ma’rifatparvarlik ruhida yaratilgan asarlarda muallim o‘quvchilarga faqat bilim bermay, balki ularni vatanparvarlik, milliy ong va axloqiy fazilatlar bilan tarbiyalovchi shaxs sifatida ko‘rsatiladi. Masalan, Abdulla Qodiriy “O‘tan kunlar” romanida muallimni ma’naviy-madaniy yuksalish ramzi sifatida ochib beradi. Mirzo Yusuf kabi qahramonlar orqali muallim jamiyatda ma’rifatparvarlik, ilm-fan taraqqiyoti, milliy qadriyatlarni asrash yo‘lidagi kurashchi sifatida talqin etiladi.

Abdulla Avloniy o‘zining mashhur “Turkiy guliston yoxud axloq” nomli risolasida muallim obrazini axloqiy tarbiya bilan bog‘liq shaxs sifatida tahlil qiladi. Unga ko‘ra, muallim — yoshlarga nafaqat bilim, balki insoniy fazilatlarni singdiruvchi yetakchidir. Avloniy quyidagicha yozadi:

“Beshikka yetmasdan bolani tarbiya qil, bu tarbiyaning boshi muallim qo‘lidadir.” Uning nazarida muallim tarbiya tizimining markazida turadi: insof, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlarni yosh avlodga singdiradi. Avloniy o‘zining amaliy faoliyatida ham o‘qituvchilarni millat kelajagini belgilovchi ijtimoiy kuch sifatida tarbiyalagan.

Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida muallim obrazi jamiyatdagi o‘zgarishlar jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko‘rsatiladi. Asarda muallim yoshlarga nafaqat ilm, balki milliy ruh, g‘urur, tarixiy xotira, axloqiy mezonlar bilan yo‘l ko‘rsatuvchi shaxs

sifatida talqin etiladi. Muallim obrazida Cho‘lpon o‘z davrining ziyolisini — yangi fikr, ozodlik va ma’naviyat targ‘ibotchisini gavdalandiradi.

“Ziyoli bo‘lmoq demak, xalqning qalbi bo‘lmoqdir.”

Romandagi muallim timsollari ruhiy iztirob, jamiyatdagi adolatsizliklarga qarshi kurash va milliy g‘ururni saqlab qolish uchun harakat qiluvchi qahramonlar sifatida gavdalanadi.

Abdurauf Fitrat o‘z asarlarida ta’lim va tarbiyani jamiyatning yuksalish omili sifatida ko‘rsatadi. Uning “Munozara” asarida eski va yangi maktab vakillari o‘rtasidagi bahs orqali muallim obrazining ikki qirrali talqini yoritiladi. Eski maktab vakili Qur‘onni yodlashga asoslangan ta’lim tarafdori bo‘lsa, yangi maktab muallimi esa bolaga tafakkur, tanqidiy fikrlash va amaliy bilim berishni asosiy maqsad deb biladi. Fitrat shu orqali muallimning ma’rifiy rolini yangicha talqinda ochib beradi:

“Muallim — xalqning ongi va ko‘nglini tarbiyalovchi shaxsdir, u millatni uyg‘otadi, to‘g‘ri yo‘lga boshlaydi.”

Fitrat nazarida, muallim shunchaki bilim o‘rgatuvchi emas, balki ijtimoiy ongini uyg‘otuvchi, xalqni jaholatdan nur sari boshlovchi ma’rifatparvardir.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘zining “Padarkush” dramasida nodonlik va johillik oqibatlarini ochib bergan holda, ularning ildizi sifatida ilm va tarbiyaning yo‘qligini ko‘rsatadi. Asarda bilimsizlik sabab o‘z otasini o‘ldirgan o‘g‘il fojiasi orqali Behbudiy yangi maktab va zamonaviy muallim g‘oyasini ilgari suradi. U muallimni xalqning ruhiy holatini o‘zgartiruvchi kuch deb biladi. Behbudiy “Risolayi maktubi jadid” asarida yozadi:

“Muallim bolaga kitobdan oldin hayotni o‘rgatmog‘i kerak.” Uning qarashlarida muallim — milliy uyg‘onishning asosiy tayanchi sifatida aks etadi. U jamiyatni mustamlakachilik zulmidan ozod etishning asosiy yo‘li sifatida ma’rifatli muallimlarni yetishtirish zarurligini uqtiradi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida esa muallim obrazi yanada murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, unda ijtimoiy, psixologik va axloqiy muammolar aks etadi. Masalan, Abdulla Oripovning she‘rlarida muallim — nafaqat bilim yetkazuvchi, balki milliy ma’naviyatni asrash va rivojlantirish, yosh avlodni tarbiyalashda asosiy kuch sifatida ko‘rsatiladi.

O‘zbek adabiyotida muallim ko‘pincha ma’rifat va bilim ramzi sifatida talqin etiladi. U nafaqat shaxs, balki ijtimoiy kuch sifatida ham badiiy tasvirlanadi. Misol uchun, zamonaviy o‘zbek yozuvchilarining ko‘plab asarlarida muallim obrazida milliy ma’naviyatning tiklanishi, yoshlarni yangi qadriyatlar bilan tanishtirish vazifasi yotadi. Muallim ko‘pincha milliy o‘zlikni anglash, tarix va madaniyatni saqlash ramzi sifatida ishlatiladi.

Bugungi kunda o‘zbek adabiyotida muallimning ijtimoiy mavqei va shaxsiy kurashlari yanada murakkablashgan. Zamonaviy muallim ko‘plab muammolar – ta’lim sifatining pastligi, ijtimoiy bosimlar, iqtisodiy qiyinchiliklar va axloqiy tarbiya vazifalari o‘rtasida

qolgan. Shu sababli uning obrazida insoniy zaifliklar, ichki ziddiyatlar va ruhiy kechinmalar chuqur aks etadi.

Masalan, Husanboy To‘rayevning “Taqdirlar taqdiri” romanida muallim obrazidagi murakkabliklar va ijtimoiy bosimlar chuqur tahlil qilinadi. Asarda muallim yosh avlodni tarbiyalashda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni, o‘zining ichki dunyosidagi kurashlarni ochib beradi. Bu esa muallim obrazining zamonaviy adabiyotda yanada insoniy va realistik ko‘rinishiga olib kelmoqda.

Xulosa. O‘zbek adabiyotida muallim obrazi tarixan ma’rifatparvarlik, milliy ma’naviyatni asrash va yosh avlodni tarbiyalashda markaziy rol o‘ynagan. Klassik davrda muallim idealist va ma’rifatparvar sifatida tasvirlangan bo‘lsa, sovet davrida u ijtimoiy qurilishchi sifatida shakllandi. Zamonaviy adabiyotda esa muallimning obrazida ijtimoiy va psixologik murakkabliklar aks etib, u yanada ko‘p qirrali qahramonga aylandi. Shu bilan birga, muallim o‘zbek milliy ma’naviyatining asosi sifatida qolmoqda. Kelajakda adabiyotda muallim obrazining yanada chuqur va murakkab talqinlari yuzaga chiqishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodiriy A. O‘tgan kunlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 2018.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
3. Cho‘lpon A. Kecha va kunduz. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 2019.
4. Fitrat A. Munozara. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000.
5. Behbudiy M. Padarkush. – Toshkent: O‘zbekiston, 1993.
6. Behbudiy M. Risolayi maktubi jadid. – Samarqand: Tipografiya, 1914.
7. Oripov A. She‘rlar to‘plami. – Toshkent: Yozuvchi nashriyoti, 1981.
8. To‘rayev H. Taqdirlar taqdiri. – Toshkent: Yozuvchi, 2005.
9. Rasulov R., Karimov Sh. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 2010.
10. Qosimova D. XX asr o‘zbek adabiyotida ma’rifatparvarlik g‘oyalari. // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 2016, №4.
11. Abduazizov A. Adabiy matn va kontekst. – Toshkent: Universitet, 2008.
12. Karimov N. O‘zbek ma’rifatchiligi tarixi. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997.